

תוכחת הנביא והחיבור הצפוני:
שופטים ו 7–10 כמקרה מבחן להבנת תהליכי חיבור ועריכה
בספר שופטים ובחיבור הדויטרונומיסטי

חגית שבתאי

מבנה תוכחת הנביא וקשריה לסביבתה

שופ' ו 7–10 היא יחידה קצרה בתחילת רצף סיפורי גדעון. היחידה מתארת את תוכחתו של 'איש נביא' כנגד העם על כך שלא שמע בקול ה':

(7) וַיְהִי כִּי זָעַקוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל ה' עַל אֲדוֹת מִדְיָן. (8) וַיִּשְׁלַח ה' אִישׁ נָבִיא אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר לָהֶם כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי הָעֹלִיתִי אֶתְכֶם מִמִּצְרַיִם וְאֶצִּיא אֶתְכֶם מִבֵּית עַבְדִּים. (9) וְאֶצֶּל אֶתְכֶם מִיַּד מִצְרַיִם וּמִיַּד כָּל לְחֻצֵיכֶם וְאֶגְרֹשׁ אוֹתָם מִפְּנֵיכֶם וְאֶתְנֶה לָכֶם אֶת אֶרֶץ. (10) וְאִמְרָה לָכֶם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם לֹא תִירָאוּ אֶת אֱלֹהֵי הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר אַתֶּם יוֹשְׁבֵי בְּאֶרֶץ וְלֹא שָׁמַעְתֶּם בְּקוֹלִי.

דברי הנביא פותחים בנוסחת השליחות הנבואית ('כה אמר ה' [פסוק 8]), אחריה בא נאום הכולל סקירה היסטורית מקוצרת של חסדי האל לעמו ואת דרישתו 'לא תיראו את אלהי האמרי' (פסוק 10), והנאום מסתיים בהאשמת העם: 'ולא שמעתם בקולי' (פסוק 10).¹

בסקירת העבר עומדים זה מול זה היציאה ממצרים והכניסה לארץ. רצף האירועים מוצג על ידי שלושה איברים, המסודרים במבנה קונצנאטרי: (א) ארץ

* תודתי נתונה לפרופ' נועם מזרחי, שקרא את כתב היד והעיר הערות מחכימות ומאירות עיניים.

1 על מנת לפשט את הדיון אכנה את היחידה מכאן ואילך תוכחת הנביא.

(מצרים || כנען); (ב) עם ישראל העבדים || עמי הארץ המגורשים); (ג) ההצלה (מצרים || כָּל לְחֻצֵיכֶם). בכל אחד מן האיברים יש פעולה של האל למען עמו, המצוינת בפועל בגוף ראשון: 'הַעֲלִיתִי', 'אֲצִיא', 'אֲצַל', 'אֲגַרֵּשׁ', 'אֲתַנְּה'.

- א. אֲנֹכִי הַעֲלִיתִי אֶתְכֶם מִמִּצְרַיִם
- ב. וְאֲצִיא אֶתְכֶם מִבֵּית עֲבָדִים
- ג. וְאֲצַל אֶתְכֶם מִיַּד מִצְרַיִם || וּמִיַּד כָּל לְחֻצֵיכֶם
- ב'. וְאֲגַרֵּשׁ אוֹתָם מִפְּנֵיכֶם
- א'. וְאֲתַנְּה לְכֶם אֶת אֲרָצְכֶם.

חסדי האל הם הטענה שעליה מבוססת התוכחה, ועל כן הם מוצגים בפירוט, ובמרכז המבנה הקונצנטרי – הצלת העם מיד מצרים ומיד העמים הלוחצים. על רקע פירוט חסדי האל נראית דרישתו האחת מבני ישראל כדרישה צנועה: 'אֲמַרְהָ לְכֶם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם לֹא תִירָאוּ אֶת אֱלֹהֵי הָאֻמִּים'.² לעומת חסדי האל, הכוללים חמש פעולות אקטיוויט שונות, ישראל נדרשים רק להימנע מלירוא את אלוהי האמורי. הדרישה עצמה נראית כהמשך לחסדי האל, היינו אף דברי ה' לעמו ('אֲמַרְהָ לְכֶם') הם חסד שעשה ה' עם ישראל. דרך הצגה זו מחדדת את כפיות הטובה של העם, ומעצימה את תוכחת הנביא: 'וְלֹא שְׂמַעְתֶּם בְּקוֹלִי'. תוכחת הנביא משנית, והיא מובחנת מסביבתה הן בסגנונה הן בתוכנה. עם זאת למרות הסימנים למעורבות יד עורך בפסקה, עדיין יש לשקול אם עיקרה ממקור עצמאי, כלומר העורך תחב אותה כאן בתוספות ובשינויים קלים בלבד, או שמא הפסקה כולה היא יצירה מקורית של העורך.

אפתח בסקירת הסימנים למשניות היחידה. פתיחתה, פסוק 7, קושרת אותה אל תיאור שעבוד ישראל ביד מדין (ו 1–6) באמצעות חזרה רעיונית ומילולית על פסוק 6.³ טכניקה זו של תחיבת יחידה באמצעות חזרה דומה באופייה

2 E. Assis, *Self-Interest or Communal Interest: An Ideology of Leadership in the Gideon, Abimelech, and Jephthah Narratives (Judg 6–12)* (VTSup, 106), Leiden 2005, p. 23
 יציאת מצרים. ראו B. G. Webb, *The Book of Judges* (NICOT), Grand Rapids, MI 2012, p. 225

3 ב־BHS מוצע (הערה 7a-7) להשמיט את תחילת פסוק 7, וכך מתאחדים הפסוקים: 'וַיִּזְעַקוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל ה' [...] עַל אֲדוֹת מִדְיָן'. אומנם כך מתקבל פסוק אחד רצוף וללא חספוסים,

לחזרה המקשרת. הצמדת התוספת למקומה מתקבלת על ידי חזרה על הנאמר בסוף היחידה הקודמת, אולם שלא כבחזרה המקשרת, החזרה באה כאן בתחילת היחידה הנתחבת ולא אחריה.⁴ נקל להבחין כי מצד התוכן יש מעבר חלק מפסוק 6 לפסוק 11, כלומר דילוג על פסוקים 7–10 אינו משפיע על הקריאה, אינו מותיר חותם על המשך סיפור גדעון, ואינו מפריע את הרצף. קריאת סיפור גדעון ללא תוכחת הנביא שלמה וקוהרנטית: הסיפור נפתח בתיאור שעבוד ישראל למדין, והשעבוד מוביל לזעקת ישראל (פסוקים 1–6) ולמינוי גדעון למושיע על ידי מלאך, כמענה על זעקת ישראל (פסוק 11 ואילך). מעבר ישיר מן הזעקה לשליחת המושיע מופיע בסיפורים אחרים בספר שופטים (אהוד [ג 15]; דבורה [ה 3–4]), ומתאים גם בסיפורנו. אולם תוכחת הנביא שוברת את המעבר מן הזעקה לישועה, ויוצרת השהיה של שליחת המושיע ועיכוב בהתקדמות העלילה, וזאת לצורך תוכחת העם, תוכחה שאין לה המשך ברצף סיפורי גדעון. הדובר ביחידה, 'איש נביא', מכריז בדרימות 'לֹא שְׁמַעְתֶּם בְּקוֹלִי, וְנַעַלְסָם בְּאֶחָת. הַכְרֹזְתוּ נְשֹׂאֵרֵת תְּלוּיָהּ, לֹא סִיכּוּם או הַתְּיַחֲסוּת נֹסַפְתָּ.'⁵ מיידי אחריה מתחילה סצנה חדשה, במקום התרחשות אחר ועם דמויות

אך אין הסבר מניח את הדעת לטעות סופר שיכולה הייתה להביא לשיבוש זה. סביר כי עדות הנוסח של כ"י B של תה"ש, שבה תחילתו של פסוק 7 אינה מופיעה, ואשר עליה מתבססת הצעת ה-BHS, היא תוצאת השמטה מכוונת של מעתיק שביקש לצמצם את החזרה המיותרת. לדעת גיום לחזרה יש תפקיד ספרותי: להבליט את הגורם שעורר את תוכחת הנביא (הטריגר) – זעקת ישראל לה'. ראו: Ph. Guillaume, *Waiting for Josiah*: *The Judges* (JSOTSup, 385), London 2004, p. 117. עסיס הציע כי החזרה נועדה להבליט את דברי הנביא ולהביע הפתעה מכך שבתגובה על זעקת ישראל מופיע הנביא המוכיח במקום מושיע מאת ה' כמו בסיפורים אחרים בספר שופטים. ראו: עסיס (שם), עמ' 22, הערה 16.

4 חזרה מקשרת מופיעה כרגיל אחרי התוספת, והיא נועדה להחזיר את הקוראים לנקודה האחרונה של המסופר לפני התחבה. כאן החזרה מופיעה כבר בתחילת התוספת, ורק אחריה מופיעה ההרחבה. רופא כינה טכניקה זו הרחבה נצמדת. ראו: א' רופא, 'חקירת נוסח המקרא לאור הביקורת הספרותית-היסטורית: תוכחת "איש נביא" בשופטים 7–10', צ' טלשיר וד' עמארה (עורכות), על קו התפר: בין ביקורת הנוסח לביקורת ספרותית: דברי כינוס לכבוד אלכסנדר רופא במלאות לו שבעים שנה (באר שבע, יח), באר שבע תשס"ה, עמ' 33–44. לדעת רופא הצמדה זו של הטקסט מעידה על יד עורך. לדעת עסיס החזרה לבדה אינה מעידה על יד עורך, והיא יכולה להיות כלי ספרותי ביד המחבר עצמו. ראו: עסיס (שם), עמ' 21–22, והפניות נוספות שם, הערה 16.

5 J. Wellhausen, *Prolegomena to the History of Ancient Israel: With a Reprint* 5

אחרות, ואין בה רמז להיכרות של תוכחת הנביא.⁶ על כן יש הסכמה רחבה במחקר שיחידה זו משנית לסיפור גדעון ונוספה בידי עורך.⁷ האמצעים ששימשו לתחיבת היחידה ולקשירתה למקומה מגוונים. מלבד החזרה (הרחבה נצמדת) הקושרת את התחיבה ליחידה הקודמת, שני אמצעים נוספים מעגנים אותה בהקשרה הרחב יותר על ידי יצירת קשרים ספרותיים לסיפור הקודם וליחידה הבאה בסיפור גדעון. אמצעים אלו הם מן הסוג של מוטיבים מקשרים, הנלקחים מסיפור אחד ונשתלים בסיפור אחר, לצורך יצירת קשר בין השניים.⁸ זיהוי מוטיבים מקשרים מחייב מידה של זהירות. יש לזהות מוטיב משותף לסיפורים, לשלול את מקוריותו בסיפור אחד ולהוכיח את נחיצותו ומקוריותו בסיפור השני. כמו כן יש לבחון את האפשרות שמדובר במוטיב נפוץ במקרא – במקרה זה הופעתו בשני הסיפורים הסמוכים יכולה להיות מקרית.

המוטיב המקשר הראשון הוא הכינוי 'אִישׁ נְבִיא', הקושר בין תוכחת הנביא לבין סיפור דבורה וברק. הצירוף 'אִישׁ נְבִיא' יחידאי במקרא, והצירוף הקרוב

---

of the Article of Israel from the Encyclopedia Britannica, trans. J. S. Black and A. Menzies, Gloucester 1973, p. 234; W. Richter, *Die Bearbeitungen des 'Retterbucher' in der Deuteronomischen Epoch*, Bonn 1964, p. 98; A. J. Soggin, *Judges: A Commentary*, trans. J. Bowden (OTL), London 1987, pp. 112–113

סוג'ין סבר כי היחידה נלקחה ממקור נפרד, מפני שהיא קטועה וחסרת הקשר. 6
 אומנם שאלת גדעון בפסוק 13 מתקשרת לדברי הנביא, אך הקשר הוא חד כיווני: דברי הנביא מספקים לקוראים רקע ותשובה (מראש) לשאלת גדעון, אך גדעון אינו מודע לדברי הנביא. עוד על כך בהמשך.

7
 מעטים סברו אחרת. ראו למשל: G. T. K. Wong, *Compositional Strategy of the Book of Judges: An Inductive, Rhetorical Study* (VTSup, 111), Leiden 2006, pp. 181–185; עסיס (לעיל הערה 2), עמ' 21–26. עסיס הציג הקבלות לשוניות בין שופ' ו 7–10 ובין היחידה הקודמת, ו 1–6, ודברי גדעון בהמשך, בפסוק 13. מכאן הוא הגיע למסקנה שהיחידה שופ' ו 1–10 מקורית ואינה תוספת מאוחרת. אלא שההקבלות הלשוניות שעליהן הצביע עסיס כוללות שימושי לשון שכיחים במקרא בכלל ובספר שופטים בפרט, ואין בהן כדי להוכיח סגנון אישי של מחבר פרק ו.

8
 השימוש במוטיבים מקשרים אינו ייחודי דווקא לכתוב זה. זהו כלי ליצירת קשרים מלאכותיים בין טקסטים שונים, ליישב סתירות ביניהם ולהדקם כחלק מחיבור אחד. ראו למשל על מוטיבים מקשרים בנספח של ספר שופטים: C. Edenburg, *Dismembering the Whole: Composition and Purpose of Judges 19–21*, Atlanta, GA 2016, pp. 290–295

אליו ביותר נמצא בסיפור הקודם – דבורה מכונה 'אִשָּׁה נְבִיאָה' (שופ' ד 4). נדירות הכינוי במקרא מחד גיסא והופעתו בשני סיפורים סמוכים מאידך גיסא מעוררות חשד כי באחד מהם נוסף הכינוי בהשפעת הסיפור האחר.⁹ בבחינת תפקידו הספרותי של הכינוי בכל אחד מן הסיפורים מתבהרת התמונה. לכינוי דבורה 'אִשָּׁה נְבִיאָה' יש חשיבות בהצגת דמותה בהיצג (אקספוזיציה) של סיפור דבורה וברק. כינויה 'אִשָּׁה' הוא חלק מתכסיס ספרותי (המפותח עוד בהמשך הסיפור), המטעה את הקוראים לחשוב שדבורה היא האישה שתביא את הניצחון על סיסרא. המשך רעיון זה נמצא בדברי דבורה לברק, 'כִּי בְיַד אִשָּׁה יִמְכַר ה' אֶת סִסְרָא' (ד 9). רק בסוף הסיפור מתברר כי האישה שאלהה כיוונה דבורה בדבריה לא הייתה היא עצמה אלא יעל.¹⁰ גם כינוי דבורה 'נְבִיאָה' הוא רמז מטרים, שכן בסוף הסיפור מתברר לקוראים כי בתשובתה לברק צפתה דבורה את הכרעת סיסרא בידי יעל, בדומה לנביאים מקראיים אחרים שניבאו ללוחמים את שיתרחש בקרב, דוגמת מיכיהו בן ימלא (מל"א כב).¹¹ אם כן הכינוי 'אִשָּׁה נְבִיאָה' משרת את עלילת סיפור דבורה והוא חלק בלתי נפרד ממבנהו הספרותי. לעומת זאת לכינוי 'אִישׁ נְבִיא' אין חשיבות מיוחדת בסיפור. הדובר מציג מסר של תוכחה לעם שיכול היה להימסר גם מפי מלאך (כמו בשופ' ב 1–5) או אלוהים עצמו (כמו שם י 10–16). גם לכינוי 'אִישׁ' אין

9 R. G. Boling, *Judges: Introduction, Translation, and Commentary* (AB), Garden City, NY 1975, p. 94; וב (לעיל הערה 2), עמ' 224; L. R. Klein, *The Triumph of Irony in the Book of Judges* (JSOTSup, 68), Sheffield 1988, p. 50; D. Edelman, 'Court Prophets during the Monarchy and Literary Prophets in the So-Called Deuteronomistic History', M. R. Jacobs and R. F. Person Jr. (eds.), *Israelite Prophecy and the Deuteronomistic History*, Atlanta, GA 2013, p. 63; R. H. O'Connell, *The Rhetoric of the Book of Judges* (VTSup, 63), Leiden 1996, p. 148, n. 180
10 י' אמית, שופטים (מקרא לישראל), תל אביב תשנ"ט, עמ' 84.

11 בולינג (לעיל הערה 9), עמ' 94, 99. וילאמסון הציע שהתואר נביאה ניתן לדבורה בשל שירתה בפרק ה. ראו: H. G. M. Williamson, 'Prophetesses in the Hebrew Bible', J. Day (ed.), *Prophecy and Prophets in Ancient Israel*, New York 2010, pp. 69–70. בתהליכי העריכה שחיברו בין סיפור דבורה לשירה נדד התואר לתחילת פרק ד. אמית סברה כי התואר נביאה ניתן לדבורה כדי 'לנמק את סמכותה של דבורה לשלוח ולקרוא לברק בן אבינעם ולהודיעו דבר בשם ה'. ראו: אמית (שם), עמ' 86. דבורה הנביאה ממלאת בין שלל תפקידיה את תפקיד הנביא המנבא לפני יציאה לקרב.

המשך או חשיבות לעלילה עצמה. 'אִישׁ נְבִיא' הוא כאמור צירוף יחידאי, וקשה להניח כי יד המקרה היא שהובילה להופעת שני כינויים יחידאיים דומים דווקא בשני סיפורים עוקבים – הנמצאים בשני רבדים שונים של הטקסט – ושאינן קשר בין הכינויים. סביר יותר להניח כי יש קשר בין הכינויים, ולאור התפקיד הספרותי של כל כינוי בהקשרו נראה כי הופעתו בתוכחת הנביא מושפעת מסיפור דבורה, ואילו הכינוי בסיפור דבורה מקורי. לדעתי השימוש בכינוי 'אִישׁ נְבִיא' בתוכחת הנביא נועד לעגן את הסיפור במקומו על ידי יצירת קשר (מלאכותי) לסיפור דבורה, ואם כן מקורו בקולמוס העורך-המחבר עצמו.

המוטיב המקשר השני קושר את היחידה באופן מלאכותי אל היחידה הבאה אחריה – המפגש בין מלאך ה' ובין גדעון. הנביא המוכיח נושא נאום המסתיים ללא תגובה, ויוצר ציפייה להמשך או לסגירת מעגל. התגובה באה בסיפור גדעון – בדו־שיח בינו לבין המלאך שואל גדעון: 'אִיָּה כָּל נַפְלְאֹתָיו אֲשֶׁר סָפְרוּ לָנוּ אַבֹּתֵינוּ לְאֹמֶר הֲלֹא מִמְצָרִים הֶעֱלָנוּ ה' וְעַתָּה נִטְשָׁנוּ ה' וַיִּתְּנֵנוּ בְּכַף מִדִּין' (פסוק 13). ניכר כי מחבר דברי גדעון לא היה מודע לקיומה של תוכחת הנביא, אך לעומת זאת מחבר תוכחת הנביא היה מודע לדברי גדעון וקישר אליהם את התוכחה.¹² אילו היה מחבר דברי גדעון מודע לדברי הנביא, הוא היה מייחס את סיפור נפלאות ה' לנביא ולא ל'אַבֹּתֵינוּ' ('נַפְלְאֹתָיו אֲשֶׁר סָפְרוּ לָנוּ אַבֹּתֵינוּ'). המודעות של מחבר התוכחה לדברי גדעון באה לידי ביטוי ברשימה המפורטת של נפלאות ה', העונה על שאלת גדעון 'אִיָּה כָּל נַפְלְאֹתָיו'. פירוט זה חריג לעומת נאומים בעלי מסר דומה (שופ' ב 1–3; י 10–16), שחסדי ה' מוצגים בהם בתמצות יחסי, והוא מעיד על מאמץ מכוון של העורך-המחבר לענות על שאלת גדעון.

אם כן הקשרים הספרותיים בין תוכחת הנביא ובין סיפור גדעון וסיפור דבורה מעידים שהתוכחה היא יחידה שהוכנסה למקומה בשלב שבו סיפור דבורה וסיפור גדעון כבר היו חלק מחיבור אחד והופיעו בזה אחר זה. האם היחידה היא תוצר מקורי של עורך-מחבר, או שמא נלקחה ממקור עצמאי? כבר ציינתי לעיל כי את המוטיבים המקשרים ביחידה יש לייחס לידו של העורך עצמו. ואומנם מרבית החוקרים סברו כי היחידה נכתבה בידי

12 J. D. Martin, *The Book of Judges: Commentary* (CBC), Cambridge 1975, p. 81. רב (לעיל הערה 2), עמ' 224.

העורך עצמו או לפחות עברה תחת ידיו עיבוד משמעותי.¹³ עם זאת אופייה הקטוע של תוכחת הנביא הביא מספר חוקרים למסקנה שהיא נלקחה ממקור נבואי קדום, ושהעורך רק שייבץ אותה במקומה.¹⁴ כנגד דעה זו עומדת העובדה שהיחידה חסרה פרטים מזהים, כמו מקום, אדם, זמן או אירוע מסוים, וגם תוכנה אינו ייחודי. הפרט המזהה היחיד נמצא בפתחת היחידה ('על אדות מִדִּין'), אך כאמור פרט זה נלקח מן היחידה הקודמת לצורכי עריכה. מצד התוכן תוכחת הנביא נושאת מסר גנרי שחוזר בצורות שונות ביחידות נוספות בספר שופטים (בעיקר ב 1–5; י 10–16). אין ביחידה אמירה או מסר מיוחדים שיכולים להסביר את קריעתה ממקור עלום ואת תחיבתה במקומה הנוכחי. ייחודה העיקרי הוא רמת הפירוט של הסקירה ההיסטורית המופיעה בה. אך ייחוד זה, כפי שציניתי, נובע משיקולי עריכה – הפירוט נועד לקשור את היחידה לסיפור גדעון והמלאך, ועל כן יש לייחסו לעורך-המחבר. לעומת זאת את אופייה הקטוע של היחידה, שהוא כאמור הנימוק העיקרי לראייתה כפסקה ממקור עצמאי, ניתן להסביר בנקל ככלי נוסף ביד העורך ליצירת קשר בין תוכחת הנביא ובין העלילה הבאה אחריה. הפסקה כולה הולמת את דברי גדעון, הקובל לפני המלאך על היעלמו של ה' בעת צרה זו, ומבקש להבין מדוע ה' אינו עוזר לעמו. סופה של הפסקה, 'וְלֹא שָׁמַעְתֶּם בְּקוֹלִי', עונה על שאלה זו בדיוק ומעורר ציפייה לבאות. כל תוספת אחרי מילים אלו הייתה גורעת מעוצמת התשובה – הניתנת מראש – על שאלת גדעון בפסוק 13.

לסיכום, סימנים רבים מלמדים שתוכחת הנביא נכתבה ביד עורך-מחבר, ונוסחה באופן הקושר אותה, באמצעים ספרותיים מגוונים, לסיפור הקודם (דבורה) ולרצף הסיפורים שאליו נתחבה (סיפורי גדעון).

- 13 ראו לדוגמה: M. Noth, *The Deuteronomistic History* (JSOTSup, 15), Sheffield 1981, p. 45; וב (שם), עמ' 53; S. Niditch, *Judges: A Commentary* (OTL), Louisville, 1981, p. 11; ריכטר (לעיל הערה 5), עמ' 105. אומנם ריכטר סבר כי העורך השתמש בחומרים קדומים לבניית תוכחת הנביא, אך עבודת העורך שתיאר, שכללה חיתוך והדבקה של קטעי פסוקים וביטויים מוכרים וסידורם יחד, הוא למעשה תיאור של עבודת חיבור יותר מאשר עריכה. כך גם: J. Gray, *Joshua, Judges, and Ruth* (Century Bible), London 1967, p. 223; C. F. Burney, *The Book of Judges: With Introduction and Notes*, London 1918, p. 177.
- 14 ראו למשל: י' קויפמן, ספר שופטים, ירושלים תשל"ב, עמ' 155–156; סוג'ין (לעיל הערה 5), עמ' 113.

מיהו העורך?

קיים מגוון דעות רחב על זהות העורך שמידיו הגיעה תוכחת הנביא ועל האסכולה שנמנה עימה, וניתן לחלקן לשלוש קבוצות עיקריות: עורך מאסכולת ס"א, עורך דוטרונומיסטי ועורך פוסט-דוטרונומיסטי.

עורך מאסכולת ס"א

בחקר המקרא הביקורתי במאה התשע עשרה ובמחצית הראשונה של המאה העשרים נטו חוקרים שהושפעו מתורת התעודות לחפש את מקורות התורה גם בספרי נביאים ראשונים ובכללם ספר שופטים.¹⁵ חוקרים אלה ייחסו בדרך כלל את תוכחת הנביא לס"א או לעורך מאסכולת ס"א, ונשענו בעיקר על הסגנון הלשוני של היחידה ועל קשריה ליחידות המיוחסות לס"א בתורה מחד גיסא וליהו' כד ולכתובים שונים משמואל א מאידך גיסא.¹⁶ עם פרסום ספרו של מרטין נות על ההיסטוריה הדוטרונומיסטית נזנחה בדרך כלל דעה זו באשר לתוכחת הנביא, וחוקרים נטו לייחסה לעורך דוטרונומיסטי.¹⁷ עם זאת חוקרים

15 ראו למשל: K. D. Budde, *Das Buch der Richter*, Freiburg 1897; G. F. Moore, *A Critical and Exegetical Commentary on Judges* (ICC), Edinburgh 1895; C. H. Cornill, *Zur Einleitung in das Alte Testament*, Tübingen 1912; O. Eissfeldt, *Die Quellen des Richterbuches*, Leipzig 1925

16 בודה סבר שהיחידה נערכה על ידי עורך מאסכולת E, אך נכתבה על ידי מחבר קדום יותר מאותה אסכולה. ראו: בודה (שם), עמ' 52–53. וראו גם: מור (שם), עמ' 181; אייספלדט (שם), עמ' 36; ברני (לעיל הערה 13).

17 לסיכום על הפקפוק בעצם קיומו של ס"א ראו: Z. L. Yoreh, *The First Book of God* (BZAW, 402), Berlin 2010, pp. 2–3, והפניות נוספות שם. שיוך היחידה לעורך דוטרונומיסטי נפוץ מאז נות הן בפירושים רבים לספר שופטים הן במחקרים כלליים על ההיסטוריה הדוטרונומיסטית שפיתחו את שיטתו של נות, ולא כאן המקום לפרט את כולם. לעמדה זו בפירושים ומחקרים על ספר שופטים ראו לדוגמה: גריי (לעיל הערה 13); גיום (לעיל הערה 3), עמ' 117, 128; וב (לעיל הערה 2), עמ' 53; בולינג (לעיל הערה 9), עמ' 30–31; אוקונל (לעיל הערה 9), עמ' 19–57. במחקרים כלליים על ההיסטוריה הדוטרונומיסטית ראו למשל את ממשיכי נות מן האסכולה הגרמנית: T. Veijola, *Das Königtum in der Beurteilung der deuteronomistischen Historiographie: Eine redaktionsgeschichtliche Untersuchung* (AASF, Series B 198), Helsinki 1977, pp. 43–45; R. Smend, *Die Entstehung des Alten Testaments* (Theologische Wissenschaft, 1), Stuttgart 1989, p. 116

מאוחרים המשיכו לזהות – בשינוי צורה – את היחידה עם אסכולת ס"א, ובולט ביניהם אלכסנדר רופא.¹⁸

עורך דויטרונמיסטי

מאז פרסום ספרו של נות על ההיסטוריה הדויטרונמיסטית, בשנת 1943, השתנו פני המחקר בכל הנוגע לנביאים ראשונים.¹⁹ עוד לפני נות היה מקובל על החוקרים כי יש השפעה ניכרת של ספר דברים על רובדי העריכה של נביאים ראשונים; חיבורם ועריכתם של ספרי שופטים, שמואל ומלכים יוחסו לעורכים דויטרונמיסטיים, שהשקפת עולמם ותפיסותיהם הדתיות נסמכו על ספר דברים או על גרסה קדומה שלו.²⁰ רעיון זה בא לידי ביטוי כבר בעבודת הדוקטור של וילהלם מרטין לברכט דה וטה, משנת 1805, עבודה שבה הניח את היסוד לתפיסת ספר דברים כחיבור עצמאי שחובר בימי יאשיהו, במסגרת רפורמת ריכוז הפולחן בירושלים, ואשר השפיע על עורכים שידיהם ניכרות בספרים יהושע–מלכים.²¹ חידושו החשוב של נות היה שיחס לבעל שכבת העריכה בספרי יהושע–מלכים עבודה של מחבר ממש, שביטא בחיבורו את השקפת עולמו באופן מתוכנן ותוך שימוש במקורות קדומים באופן שישירת את המסר הכולל שביקש להעביר באמצעותם. לדעת נות לאורך החיבור

ייחסו בדרך כלל את תוכחת הנביא לעורך DtrN. מן האסכולה האמריקנית ראו למשל:

R. D. Nelson, *The Double Redaction of the Deuteronomistic History* (JSOTSup, 18), Sheffield 1981, pp. 43–53; גלסון ייחס את היחידה לרובד הדויטרונמיסטי המאוחר (Dtr2).

18 א' רופא, 'היסטוריוגרפיה בשלהי תקופת המלוכה: החיבור האפרתי כנגד החיבור המשנה תורתי', בית מקרא, לח (תשנ"ג), עמ' 14–28.

19 M. Noth, *Überlieferungsgeschichtliche Studien, I: Die Sammelten und bearbeitenden Geschichtswerken im Alten Testament*, Halle 1943. בעבודה זו השתמשתי בתרגום לאנגלית של חלקו הראשון של הספר, העוסק בנביאים ראשונים. ראו: נות (לעיל הערה 13).

20 ראו למשל: ולהאוזן (לעיל הערה 5); S. R. Driver, *An Introduction to the Literature of the Old Testament*, New York 1956; R. H. Pfeiffer, *Introduction to the Old Testament*, New York 1941

21 תרגום עדכני של עבודתו של דה וטה לאנגלית ראו: P. B. Harvey and B. Halpern, 'W. M. L. de Wette's "Dissertio critica...": Context and Translation', *ZABR*, 14 (2008), pp. 47–85

ניתן לזהות באופן עקבי את דעותיו של המחבר ואת פרשנותו למאורעות ההיסטוריים ולסיבות להתרחשותם.²²

הטענה העיקרית לייחוס תוכחת הנביא לעורך דויטרונומיסטי היא אופייה הדויטרונומיסטי, שעיקרו היותה תוספת עריכה הכוללת נאום היסטוריוסופי אופייני. הקביעה שמאפיינים אלה שייכים לסגנון דויטרונומיסטי נסמכת בעיקר על קבלת תיאוריית ההיסטוריה הדויטרונומיסטית של נות, ובדרך כלל לא ניתנה לה הנמקה נוספת.²³ על מנת להעמיד טענה זו לביקורת, יש לשאול אפוא מהו סגנון דויטרונומיסטי.

המדד האובייקטיבי ביותר להגדרת סגנון דויטרונומיסטי הוא האגרון.²⁴ האגרון המוגדר דויטרונומיסטי צריך לעמוד בארבעה קריטריונים, שניים מכלילים ושניים מגבילים. 1. קשר לספר דברים: ההנחה היא שהאסכולה הדויטרונומיסטית הכירה את ספר דברים והושפעה ממנו, ומכאן קיבלה את שמה והגדרתה. לפיכך מצופה כי בסגנונה – וכן בתפיסות אידיאולוגיות

22 את תרומתו של נות היטיב להגדיר R. Rendtorff, 'Martin Noth and Tradition Criticism', S. L. McKenzie and M. G. Patrick (eds.), *The History of Israel's Traditions: The Heritage of Martin Noth*, Sheffield 1994, p. 93

23 נות (לעיל הערה 13), עמ' 45–48. בעיקר נוהגים לציין את הדמיון בין תוכחת הנביא ובין יחידות אחרות בשופטים ובשמואל א שנחשבות דויטרונומיסטיות (דמיון זה אינו ניכר אחרי שמ"א יב). ראו: סוג'ין (לעיל הערה 5), עמ' 5–6, 112; A. J. Soggin, *Joshua: A Commentary (OTL)*, Philadelphia, PA 1972, pp. 3–7; עמ' 5–9, 81; בולינג (לעיל הערה 9), עמ' 36, 126. להנחות בדבר השתייכות הנאומים בשופ' ב 1–5; י 7–10; י 16–10 לעורך דויטרונומיסטי יש השלכות גם על הבנת כתובים מקראיים אחרים, למשל זיהוי עיבוד דויטרונומיסטי בספר שמות בשל הדמיון בין שופ' ב 1–5 לשמ' כג 20–33. ראו: W. Johnstone, 'Reactivating the Chronicles Analogy in Pentateuchal Studies, With Special Reference to the Sinai Periscope in R. R. Willson, 'Who Was the Deuteronomist? (Who Was not the Deuteronomist?): Reflections on Pan-Deuteronomism', in L. S. Shearing and S. L. McKenzie, *Those Elusive Deuteronomists: The Phenomenon of Pan-Deuteronomism* (JSOTSup, 268), Sheffield 1999, pp. 67–82.

24 וילסון (שם), עמ' 78–79. בפועל לא ניתן לבודד את הלשון מן האידיאולוגיה שהיא מביעה, שכן אותו ביטוי, בהקשרים שונים, יכול לבטא אידיאולוגיות אחרות. לפיכך בכל דיון במאפיינים לשוניים של אסכולה מסוימת או של טקסט מסוים יש לתת מקום ראוי לבהינתן האידיאולוגיה המתבטאת בשימושי הלשון הנדונים בהקשרם.

והיסטוריוסופיות הבאות לידי ביטוי בכתביה – יהדהדו סגנונו ותפיסותיו של ספר דברים. 2. תפוצה בספרות הדויטרונמיסטית: ביטויים המוגדרים דויטרונמיסטיים צריכים להופיע בספרות הדויטרונמיסטית, בעיקר בספרי נביאים ראשונים וברימיה.²⁵ על אלה יש להוסיף שני קריטריונים מגבילים: 3. כיוון ההשפעה: כאשר מזהים ביטוי או רעיון משותף לספר דברים ולטקסט החשוד כדויטרונמיסטי, יש לשאול אם ספר דברים הוא המקור לביטוי או שמא להפך; על מנת לתעון שטקסט הוא דויטרונמיסטי, יש להוכיח כי כיוון ההשפעה הוא מספר דברים לטקסט המדובר. 4. גבולות התפוצה: יש לבחון אם הביטוי החשוד כדויטרונמיסטי מופיע בספרי נביאים ראשונים במקומות שנחשבים לתוספות עריכה דויטרונמיסטיות, ובכל ההקשרים ברובדי העריכה שבהם ביטוי זה מתאים ומתבקש.²⁶ במקרה שקיים ברובד עריכה הקשר שמתבקש בו השימוש בביטוי הדויטרונמיסטי לכאורה, אך נעשה בו שימוש בביטוי אחר בעל אותה משמעות, יש לחשוד כי טקסט זה אינו מידי עורך דויטרונמיסטי.

בחנית תוכחת הנביא מעלה כי אין בה אף לא ביטוי אחד הנחשב דויטרונמיסטי מובהק. רק שני ביטויים היכולים להיחשד דויטרונמיסטיים מופיעים בתוכחת הנביא:²⁷ הראשון, 'בֵּית עֲבָדִים' – מופיע שש פעמים בספר דברים, אך מצוי גם בספר שמות ובמקומות אחרים שאינם נחשבים דווקא דויטרונמיסטיים. בשל תפוצתו העיר משה ויינפלד על ביטוי זה שמקורו אולי אלוהיסטי.²⁸ השני, לשמוע בקול ה' – בדומה לביטוי הקודם, בשל תפוצתו מחוץ לספר דברים וההקשרים שבהם הוא מופיע העיר ויינפלד על ביטוי זה כי

25 רשימת ביטויים דויטרונמיסטיים מבוססת בעיקר על שני שיקולים אלו. ראו: M. Weinfeld, *Deuteronomy and the Deuteronomistic School*, Oxford 1972, pp. 320–365

26 למשל בנאומים, תוכחות ותיאור מאורעות עבר (סקירות היסטוריות) הנחשבים לתוספות עריכה דויטרונמיסטיות בנביאים ראשונים.

27 על פי רשימות הביטויים של ויינפלד (לעיל הערה 25), עמ' 320–364; דרייוור (לעיל הערה 20), עמ' 99–102. רשימות אלו משמשות לא אחת כאסמכתא לשייכותם של ביטויים שונים לסגנון הדויטרונמיסטי. ראו: וילסון (לעיל הערה 23), עמ' 79.

28 ויינפלד (שם), עמ' 326–327. 'בֵּית עֲבָדִים' מופיע בשמ' יג 3, 14; כ 2; דב' ה 6; 12; 1; 8; 14 ח; יג 6, 11; יהו' כד 17; שופ' ו 8; יר' לד 13; מי' ו 4.

הוא קלישאה כבר ב־JE. ²⁹ אם כן שני ביטויים אלה אינם עומדים בקריטריון כיוון ההשפעה, שכן אין כל ראיה שכיוון ההשפעה הוא מספר דברים לתוכחת הנביא. ³⁰

מנגד תוכחת הנביא כוללת ביטויים שבאופן מובהק אינם דויטרונומיסטיים: (1) הצירוף הציל + מצרים ('וְאַצֵּל אֶתְכֶם מִיַּד מִצְרַיִם' [פסוק 9]), במשמעות של הושעת ישראל ממצרים, מופיע בתורה שש פעמים (ספר שמות), אך אף לא פעם אחת בספר דברים. בנביאים ראשונים הוא מופיע רק בספר שופטים ובתחילת ספר שמואל. הוא אינו קיים בספר מלכים או בירמיה. ³¹ (2) הפועל גרש במשמעות של גירוש עמי הארץ מפני בני ישראל, המופיע בתוכחת הנביא (פסוק 9), אינו קיים בספרי דברים, מלכים או ירמיה. ³² (3) הצירוף 'אֱלֹהֵי הָאֲמֹרִי' מופיע רק בתוכחת הנביא (פסוק 10) וביהו' כד 15. ³³ מאפיין סגנוני המבדיל את תוכחת הנביא מן הסגנון הדויטרונומיסטי הוא השימוש בה"א מוספת בצורת ויקטול (hé paragogicum). ³⁴ כיוון שלה"א המוספת אין משמעות סמנטית, אין לראות בה מאפיין לשוני דקדוקי בלבד, אלא היא משקפת ככל הנראה העדפה אישית של המשתמש בה או סגנון שהיה

29 ויינפלד (שם), עמ' 337. שמע בקול (ה'/אלוהים) מופיע 54 פעמים במקרא, מתוכן 15 פעמים בספר דברים, אך גם שבע פעמים בשאר ספרי התורה. ראו: בר' כב 18; כו 5; שמ' יח 19; יט 5; כג 21, 22; במ' יד 22.

30 או'קונל הציג דוגמאות לקשר הלשוני בין תוכחת הנביא לבין ספר דברים והחיבור הדויטרונומיסטי, אך לא שאל מהו כיוון ההשפעה. ראו: או'קונל (לעיל הערה 9), עמ' 57.

31 שמ' ג 8; ו 6; יח 8, 9, 10 (פעמיים). בנביאים ראשונים מופיע הצירוף, מלבד בתוכחת הנביא, רק בשמ"א ד 8; י 18. ההיקרות בשמ"א י 18 חשובה במיוחד לבדיקתי, שכן פסוק זה שייך לרובד העריכה של ספר שמואל, ומעיד על קשר אפשרי בין שכבת העריכה שאליה שייכת תוכחת הנביא ובין שמ"א י 18.

32 גרש בהקשר של עמי הארץ מופיע בשמ' כג 28, 29, 30, 31; לג 2; לד 11; יהו' כד 18; שופ' ב 3; ו 9; תה' עח 55; פ 9; דה"א יז 21. בספר דברים מופיע בהקשרים דומים הפועל הדף. ראו: דב' ו 19; ט 4.

33 יש קרבה בין שתי ההיקריות גם מצד הניסוח (זהה) וגם מצד התוכן. בשני המקרים מוצגת אוזרה מפני עבודה או יראה של 'אֱלֹהֵי הָאֲמֹרִי אֲשֶׁר אַתֶּם יוֹשְׁבִים בְּאֶרְצָם'.

34 צורת ויקטול מוארכת מופיעה כ-90 פעם במקרא. לרשימת היקריות של ה"א מאריכה בצורת העתיד המהופך ראו E. Jenni, 'Untersuchungen zum hebräischen Kohortative', ZAH, 15 (2002), p. 27, n.27. הצורה נפוצה בספרים שנחשבים מאוחרים, אולם מקורותיה כבר בעברית של ימי הבית הראשון. ראו: ד' טלשיר, 'התפתחות מערכת העתיד המהופך בזיקה אל המערכת המודאלית', תרביץ, נד (תשמ"ז), עמ' 588–591.

מקובל באסכולה שעיימה הוא נמנה.³⁵ בתוכחת הנביא צורת ויקטול מוארכת מופיעה פעמיים ('וְאֶתְנֶה' [פסוק 9], 'וְאֶמְרָה' [פסוק 10]), והיא חוזרת בתוספות עריכה בספרי שופטים ושמואל א (שופ' 9, 10; י' 12; שמ"א ב 28). מבחינת הסוגה חלקים נרחבים מספר דברים המוצגים כנאום הנאמר בגוף ראשון מפי משה, מתאימים לשימוש בצורת ויקטול מוארכת בדיוק כמו בתוכחת הנביא, ואף על פי כן היא נעדרת מספר דברים, וכן אין היא מופיעה בספר מלכים.³⁶ אם כן מבחינת התפוצה צורה זו שכיחה בכתובים הנחשבים כתוספות עריכה בספרי שופטים ושמואל, אך נעדרת מלשון ספר דברים ומספר מלכים. לסיכום, בחינת המרקם הלשוני של תוכחת הנביא מלמדת כי אין בסיס לקביעה שהיחידה חוברה בידי העורך הדויטרונמיסטי כפי שהגדירו אותו נות וממשיכיו.

עורך מאוחר

בשנת 1989 פרסם חוליו טרבויה־בררה קטע שמקורו ממערה 4 בקומראן, והמכונה 4QJudg^a.³⁷ הקטע הקטן, הכולל תשע שורות בלבד, מייצג את שופ' 13–2, אך מדלג מפסוק 6 היישר לפסוק 11, כלומר תוכחת הנביא אינה מופיעה בו. פרסום הקטע הסיט את הדיון בשופ' 7–10 מתחום הביקורת הספרותית, הביקורת הגבוהה, אל תחום ביקורת הנוסח או אל התחום האפור שביניהן. עדות הנוסח נתפסה כהוכחה ניצחת לאיחורה של תוכחת הנביא, שממילא נחשבה לתוספת עריכה. על פי תפיסה זו תוכחת הנביא נוספה לספר שופטים בשלב מאוחר, והיא תוספת דויטרונמיסטית מאוחרת או פוסט־דויטרונמיסטית.³⁸

W. Gesenius, *Hebrew Grammar*², trans. E. Kautzsch, Oxford 1910, §§ 48–49; 35
T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*², Roma 2006, §§ 45–49
(שם), עמ' 27.

בנביאים ראשונים היא מופיעה 13 פעמים: יהו' כד 8; שופ' 9, 10; י' 12; יב 3 (פעמיים);
שמ"א ב 28; כח 15; שמ"ה ד 10; ז 9; יב 8 (פעמיים); כב 24.

J. C. Treballe-Barrera, 'Textual Variants in 4QJudg^a and the Textual and Editorial
History of the Book of Judges', *RevQ*, 14 (1989), pp. 229–245 37

E. Ulrich, 'Deuteronomistically Inspired Scribal Insertions into the
Development of Biblical Texts: 4QJudg^a and 4QJer^a', J. Pakkala and M. Nissinen
(eds.), *Houses Full of Good Things: Essays in Memory of Timo Veijola*, Helsinki
2008, p. 493; G. A. Auld, 'Gideon: Hacking at the Heart of the Old Testament', 38

חשוב מכך, שייכות היחידה ליד עורך מוכיחה רק את איחורה יחסית לסביבתה (סיפור דבורה וסיפור גדעון) אך לא את איחורה המוחלט. היא כמובן יכולה להיות חלק משכבת עריכה שמקורה כבר בשלבי ההתהוות הקדומים של ספר שופטים, ועל כן אין לקבוע את איחורה רק על סמך היותה תוספת עריכה. מנגד אין קשר מחייב בין שיוך תוכחת הנביא ליד עורך ובין תיארוך גרסת נוסח קומראן בהתאמה. במילים אחרות, זיהוי היחידה בכלים ספרותיים כקדומה או מאוחרת אינו מחייב את זיהוי הקטע מקומראן כמשמר נוסח מוקדם או מאוחר בהתאמה. תהליכי התפתחות הנוסח לעיתים קרובות ארוכים ומורכבים יותר. השמטת תוכחת הנביא – בכוונה או בטעות – מן הקטע מקומראן יכולה הייתה להתרחש בתקופה מאוחרת על ידי מעתיק.⁴¹ ואכן היו חוקרים שסברו כי תוכחת הנביא הושמטה מן המגילה בקומראן בכוונה, מתוך רצון לשמור על הרצף הסיפורי, המופרע על ידי תוכחת הנביא, או בניסיון לצמצם כפילויות עם יחידות דומות.⁴² אחרים סברו כי ההשמטה נבעה מטעות מעתיק, בשל מיקום היחידה בין שתי פרשיות פתוחות ואופייה כתוספת עריכה, כך שלאחר שהושמטה לא הורגש חסרונה.⁴³ אם כן הקטע תורם בעיקר לחקר הנוסח ולהבנת תהליכי המסירה, אך אינו יכול לשמש כהוכחה לתהליכי חיבור ועריכה בספר שופטים.

אשר לטענת הלשון, כפי שהראיתי לעיל, לשון היחידה שונה מן הלשון הדויטרונומיסטית. הטענה שיש בתוכחת הנביא מאפיינים דויטרונומיסטיים

41 שינויים משמעותיים בטקסטים מקראיים שמקורם ביד מעתיק או מתרגם אינם מחוזה נדיר. ראו למשל: ד' עמארה, 'הגרסה השלישית לסיפור משתה בלשאצר (דניאל ה)', טקסטוס, כג (תשס"ג), עמ' יא; הנ"ל, 'מזמור קנא מקומראן והיחס בינו ובין מזמור 151 בתרגום השבעים', שם, 19 (תשנ"ח), עמ' א-לה.

42 R. S. Hess, 'The Dead Sea Scrolls and Higher Criticism of the Hebrew Bible: The Case of 4QJudg^a', S. E. Porter and C. A. Evans, *The Scrolls and the Scriptures: Qumran Fifty Years after* (JSPSup, 26), Sheffield 1997, p. 126; S. Frolov, *Judges* (FOTL, 6b), Grand Rapids, MI 2013, p. 155

43 רופא (לעיל הערה 4), עמ' 43; אמית (לעיל הערה 10), עמ' 17; J. M. Sasson, *Judges*; 1-12 (AB), New York 2014, p. 330. כנגד הסבר זה ציין אאוולוס כי דילוג על יחידה ארוכה יחסית – גם אם היא נמצאת בין פרשות פתוחות – ללא סיבה נוספת, כגון המוויטלאוטון או הומויארקטון, אינו תופעה נפוצה. ראו: אאוולוס (לעיל הערה 39), עמ' 371.

מבוססת על הנחה מוקדמת שעריכת ספר שופטים בכלל היא דויטרונומיסטית. כך ספר שופטים מהווה – עם ספרים אחרים – את הבסיס להגדרת מאפייני הלשון הדויטרונומיסטית, משום שעריכתו נחשבת דויטרונומיסטית. מכאן נוצר טיעון מעגלי, שהעוגן שלו הוא הנחה מוקדמת ובלתי מוכחת בדבר שייכות שכבת העריכה של ספר שופטים למחבר ההיסטוריה הדויטרונומיסטית.⁴⁴ כאמור הסגנון הלשוני ורעיונות המופיעים בתוכחת הנביא חוזרים ביחידות נוספות בספר שופטים ובתחילת ספר שמואל א (ולא בספרים אחרים), ושייכים לשכבת עריכה בעלת מאפיינים ורעיונות קוהרנטיים המעידים על קשר סינכרוני בין היחידות האלה. מאפיינים אלה חוזרים בטקסטים בעלי אופי עריכתי שנמצאים מיהו' כד עד שמ"א יב, אולם אינם מופיעים בטקסטים בעלי אופי עריכתי לפני פרקים אלה ואחריהם. לפיכך יש לבחון את היחידה בהקשרה הרחב ובקשריה ליחידות דומות ולא רק בהקשרה המייד (סיפור גדעון).

לסיכום, הטענות בדבר איחורה של היחידה מבוססות על בחינת תוכחת הנביא מתוך הנחה מוקדמת בדבר אופיו הדויטרונומיסטי של ספר שופטים. עם שמיטת הבסיס להנחה זו נחלשות הטענות לאיחורה של תוכחת הנביא. הקטע מקומראן אינו ראייה מספקת לאיחור היחידה או לזיהוי מקורה, ועל כן יש להמשיך לבחון אותה בכלים של ביקורת ספרותית.

עורך החיבור הצפוני

בפירושו לספר שופטים הצביע צ'רלס פוקס ברני על קשר רעיוני, לשוני

44 אילולא הניחו חוקרים את קיומו של חיבור דויטרונומיסטי רצוף מיהושע עד מלכים – שנאומים הנמצאים בו במעבר בין תקופה לתקופה הם מסימני ההיכר של המחבר הדויטרונומיסטי ופרי עטו (על פי שיטת נות) – הם לא היו מגדירים את הביטויים המופיעים בנאומים בספר שופטים כדויטרונומיסטיים. כך התקבל טיעון מעגלי: התיאוריה בדבר קיומה של ההיסטוריה הדויטרונומיסטית מיהושע עד מלכים מייצרת בסיס נתונים – רשימת ביטויים שמופיעים בהיסטוריה הדויטרונומיסטית כביכול – ובאמצעות בסיס נתונים זה ממשיכים לפתח את התיאוריה ולזהות כתובים מקראיים מחוץ להיסטוריה הדויטרונומיסטית שנחשבים דויטרונומיסטיים. אולם גם הטוענים לרקע דויטרונומיסטי של תוכחת הנביא חשו שמרקמה הלשוני שונה מן הסגנון הדויטרונומיסטי. מכאן הגיע אפיון הסגנון של תוכחת הנביא כמעורב, והיחידה יוחסה לעורך פוסט-דויטרונומיסטי שהושפע מן הסגנון הדויטרונומיסטי. ראו למשל: סמית (לעיל הערה 38), עמ' 267–268.

וסגנוני בין יהו' כד, שכבת העריכה של ספר שופטים ושמ"א א-יב. הוא הציג כי בבסיס פרקים אלו נמצא חיבור השייך לאסכולת E, ואשר התחבר בממלכת ישראל לפני נפילתה.⁴⁵ בשנות התשעים של המאה העשרים פרסם כריסטיאן ברקלמנס מאמר על יהו' כד, ובו שוב העלה את אפשרות קיומו של חיבור קדום, לא דוֹטרונומיסטי, המשוקע ביהו' כד – שמ"א יב.⁴⁶ זמן לא רב לאחר מכן פרסם רופא מאמר שבו קיבל את התיאוריה של ברני, והשווה בין החיבור האפרתי, כינויו של רופא לחיבור המשתרע מיהו' כד עד שמ"א יב (בניכוי פרקי הפתיחה והסיום של שופטים), ובין החיבור המשנה תורתי.⁴⁷ לדעתי תיאוריה זו בדבר קיומו של חיבור מובחן המשוקע בין יהו' כד לשמ"א יב יכולה לתת מענה על מגוון השאלות שמעוררת תוכחת הנביא, ובפרט להסביר את אופייה כתוספת עריכה, את סגנונה ומרקמה הלשוני ואת התפיסות הרעיוניות-התיאולוגיות הבאות לידי ביטוי בה.⁴⁸

יש להעיר כי הכינוי של רופא לחיבור, החיבור האפרתי, תוחם ומצמצם את מקורו לאזור גיאוגרפי ולשייכות אתנית-שבטית שאינם מוכחים.⁴⁹ הכינוי של ברני לחיבור, E², מחייב לקבל את השערת התעודות וקשריה לנביאים

45 ברני (לעיל הערה 13), עמ' 1-xi.

46 C. Brekelmans, 'Joshua xxiv: Its Place and Function', J. A. Emerton (ed.), *Congress Volume: Leuven 1989* (VTSup, 43), Leiden 1991, pp. 1-9

47 רופא (לעיל הערה 18).

48 אף ששיטתו של רופא נלמדת באוניברסיטאות בישראל, לא רבים התמודדו איתה במחקר, גם לא חוקרים ישראלים. שלום-גיא סברה בדומה לרופא כי שופ' ב 1-5; 7-10; י 10-16 שייכים כולם לאסכולה אחת קדם-דוֹטרונומיסטית, אולם היא לא ייחסה אותם למחבר אחד. ראו: ח' שלום-גיא, אלה תולדות גדעון: מחזור סיפורים מקראי בראי מקבילותיו, תל אביב תשס"ג, עמ' 87-107, 131-154. חיות הסיק מסקנה דומה באשר לשייכות כמה יחידות עריכתיות בספר שופטים – בהן תוכחת הנביא – לאסכולה אחת לא דוֹטרונומיסטית, אך תיארך חלק מהן לתקופה מאוחרת, אחרי היווצרות האסכולה הדוֹטרונומיסטית. ראו: נ' חיות, בין התנחלות לגלות: לחלק העריכה של נביאים ראשונים, ירושלים תשע"ו, עמ' 227.

49 רופא תלה את הבחירה בשם זה בעובדה שהחיבור פותח בגיבור אפרתי (יהושע) ומסתיים בגיבור אפרתי (שמואל). ראו: רופא (לעיל הערה 18) עמ' 15-16. על כך יש להעיר שתי הערות. ראשית, אליבא דרופא תחילתה של ההיסטוריה האפרתית אינה ידועה (שם, עמ' 15), ועל כן תמוהה קביעתו שהחיבור נפתח בגיבור אפרתי. שנית, בשני סיפורים מוצגים בני אפרים באור שלילי (שופ' ח 1; יב 1-6), ויש לעיין ולברר אם סביר שחיבור אפרתי הציג באופן כזה את אפרים או שמא יש לחפש לחיבור שיוך אחר.

ראשונים. סבורתני כי יש להעדיף כינוי כללי יותר, המשוחרר ככל האפשר מהנחות מוקדמות. לפיכך אכנה את החיבור המשתרע מיהו' כד עד שמ"א יב החיבור הצפוני, שם המשקף את העובדה שרוב גיבורי החיבור הם ממוצא צפוני.

המרקם הלשוני

תוכחת הנביא כוללת כאמור ביטויים לא דוֹיטרונמיסטיים. בחינת תפוצתם העלתה כי בעוד הם נעדרים מספר דברים ומספר מלכים, הם אופייניים ליהו' כד, שופטים ושמואל א ובעיקר לרובדי העריכה. כך הפועל גרש במשמעות של סילוק עמי הארץ מופיע בנביאים ראשונים רק ביהו' כד 18; שופ' ב 3; ו 9 – כולם שייכים לרובד העריכה שבחיבור הצפוני המשוער. הצירוף הציל + מצרים ('וְאַצֵּל אֶתְכֶם מִיַּד מִצְרַיִם') מופיע בנביאים ראשונים רק בשופ' ו 9, שמ"א ד 8; י 18 – פעמיים ברובד העריכה שבחיבור הצפוני. עוד הראיתי לעיל כי צורת ויקטול מוארכת, הנמצאת פעמיים בתוכחת הנביא, אינה קיימת בספרי דברים ומלכים. בספרי נביאים ראשונים צורה זו מופיעה רק ביהו' כד 8; שופ' ו 9, י 10; יב 3; שמ"א ב 28; כח 15; שמ"ב ד 10; ז 9; יב 8; כב 24. שכיחותה היחסית ברובד העריכה דווקא בחיבור הצפוני המשוער, לצד היעדרותה המוחלטת מספר מלכים, מחזקות את ההבחנה שהחיבור הצפוני הוא חיבור מובחן בתוך נביאים ראשונים ואינו דוֹיטרונמיסטי.⁵⁰

תמות מתמשכות לאורך החיבור הצפוני

ניתן לזהות תמות המתמשכות מיהו' כד, דרך יחידות עריכתיות בספרי שופטים

50 יש ביטויים אופייניים לחיבור הצפוני המאפיינים גם את ספר דברים וגם את ההיסטוריה הדוֹיטרונמיסטית. מדובר בעיקר בביטויים הקשורים לברית ועבודת ה' (קטגוריה V ברשימתו של ויינפלד [לעיל הערה 25], עמ' 332–341), כגון לעשות הרע בעיני ה' או לירוא את ה'. אפשר להסביר את שותפות הלשון הזו בהשפעה ובקשר דיאכרוני בין החיבורים: החיבור הצפוני, שהוא הקדום מבין השלושה, השפיע על לשונו של ספר דברים; ובהמשך השפיע ספר דברים על לשונו וסגנונו של החיבור הדוֹיטרונמיסטי. בחינת הביטויים המשותפים וקביעת כיוון ההשפעה חורגות מגבולות מאמר זה.

ושמואל עד שמ"א יב. אציג שלוש דוגמאות לרעיונות המופיעים בתוכחת הנביא, והנקשרים לתמות המתפתחות מתחילת החיבור הצפוני ועד סופו.⁵¹

לשמוע בקול ה'

הדרישה לשמוע בקול ה' מופיעה ביהו' כד כחלקו של ישראל בברית עם ה' הנכרתת בשכם, בתיווכו של יהושע.⁵² זוהי דרישה בסיסית מבני ישראל, הקובעת את מהות הקשר בינם ובין האל. דרישה דומה מופיעה גם בספרות הדויטרונומיסטית, אך שם היא תמיד נקשרת לשמירת חוקים ומצוות ה'. לעומת זאת המשמעות לאורך החיבור הצפוני כללית ומעורפלת. זוהי דרישה אמורפית – עבודת ה' ולא אלוהים אחרים – והיא אינה זוכה להרחבה או להפניה לפירוט של אופן עבודת ה' ודרכיה.⁵³

היבט נוסף בדרישה לשמוע בקול ה', המבדיל גם הוא בינה ובין הדרישה בספרות הדויטרונומיסטית, במיוחד בדברים ובירמיה, הוא המקום שהיא ניתנת בו לראשונה. בחיבור הצפוני ציווי זה ניתן לעם בפעם הראשונה לאחר הכניסה לארץ: 'וְאֶתְנָה לְכֶם אֶת אֶרְצָם. וְאִמְרָה לְכֶם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם'

51 רופא סקר תפיסות אידיאולוגיות כלליות שמאפיינות את החיבור הצפוני, ושמבדילות לדעתו בינו ובין ההיסטוריה הדויטרונומיסטית. ראו: רופא (לעיל הערה 18), עמ' 17–25. בסקירתו הוא לא הבחין בין רובדי עריכה לבין המקורות הקדומים ששימשו את המחבר עורך. לעומת רופא אני מבקשת להציג כאן תמות שמופיעות בתוכחת הנביא, ושמאפיינות במיוחד את שכבת העריכה של החיבור הצפוני, תוך הבחנה בינה ובין שכבת העריכה של ההיסטוריה הדויטרונומיסטית. על מנת לשמור את הדוגמאות אובייקטיביות ככל האפשר, אני מבססת את הדיון על בחינת האגרון (הביטויים האופייניים לתמות אלה) בכל אחד מן החיבורים.

52 יהו' כד 24. על דמותו של יהושע באסכולה האפרתית ראו: א' רופא, 'סיפור האסיפה בשכם (יהושע כד א–כח, לא), נוסח, ספרות, היסטוריה', דברי הקונגרס העולמי השנים עשר למדעי היהדות, א, ירושלים תשנ"ז, עמ' 17–25. רופא זיהה ביהו' כד תפיסות ייחודיות אשר לדעתו מוצאן באסכולה האפרתית, ובהן דמותו של יהושע כמחוקק.

53 רופא (לעיל הערה 18), עמ' 24. בבחינת היקריות הדרישה לשמוע בקול ה' בדברים ובנביאים ראשונים ניכרת התפלגות ברורה בין ההיסטוריה הדויטרונומיסטית לחיבור הצפוני. בספר דברים ההקשר הוא שמירת מצוות או תורת משה. ראו: דב' ד 30; ח 20; ט 23; יג 5; יד 19; טו 5; כו 14; כז 17; כח 1, 2, 15, 45, 62; ל 2, 8, 10; יהו' ה 6; כב 2. בחיבור הצפוני המשמעות היא כללית, לעבוד את ה'. ראו: יהו' כד 24; שופ' ב 2; ו 10; שמ"א יב 14, 15. ולקיום הוראה ספציפית של ה' או את כלל מצוות ה' ראו: שמ"א טו 19, 20; כח 18; מל"א כ 36; מל"ב יח 12.

(שופ' ו 9–10). התפיסה שהברית נכרתה לאחר הכניסה לארץ מיוחדת לחיבור הצפוני וחוזרת בו מספר פעמים (יהו' כד; שופ' ב 1–3; ו 7–10).⁵⁴ לעומת זאת בספרות הדוטרונומיסטית הציווי ניתן לעם עוד לפני הכניסה לארץ.⁵⁵ הדרישה לשמוע בקול ה' עוברת כחוט השני לאורך החיבור הצפוני ומניעה אותו. בשופ' ב 1–3 ישראל נאשמים שלא קיימו את חלקם בברית – הם לא שמעו בקול ה' ('ולא שְׁמַעְתֶּם בְּקוֹלִי' [שופ' ב 2]) – ועל כן נענשים בהשאת עמי הארץ ('לא אֶגְרֶשׂ אוֹתֶם מִפְּנֵיכֶם' [שם 3]). בשופ' ו 7–10 מתברר שכפי שצפה המלאך בבוכים ('וְאֵלֵהֶם יְהִי לָכֶם לְמוֹקֵשׁ' [שם ב 3]), בני ישראל הלכו אחרי אלוהי עמי הארץ, והנביא מוכיח אותם על כך ('ולא שְׁמַעְתֶּם בְּקוֹלִי' [שם ו 10]). בפעם הבאה שמתקיים דיאלוג עם האל ברובד העריכה של ספר שופטים, בשופ' י 10–16, הברית מתמוטטת. אלוהים מכריז שלא יוסיף להושיע את ישראל משום שעזבוהו ('וְאַתֶּם עֲזַבְתֶּם אוֹתִי [...] לא אוֹסִיף לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם' [שם י 13]). בהתאם לכך נאום הסיכום של שמואל בשמ"א יב מוצג כמעמד של חידוש הברית – שמואל חוזר ומציג את הדרישה מהעם ומהמלך שזה עתה הומלך על העם לשמוע בקול ה' ולעובדו.⁵⁶ בכך מגיעה התמה של שמיעה בקול ה' לסיומה.

לעומת זאת ברובד העריכה של ספר מלכים התוכחה לעם כוללת תמיד התייחסות לאי שמירת חוקים ומצוות. כיוון שלא מסופר בשום מקום על אירוע של מתן חוקים ומצוות המבדיל בין ימי המלוכה (משאול ואילך) ובין התקופה שלפני כינון המלוכה (ימי השופטים), אין לטעון כי ההבדל נשען על התפתחות עניינית בתוכן העלילה.⁵⁷ לפיכך הבדל זה מחזק את ההנחה בדבר קיומן של

54 רופא (שם), עמ' 24–25; הנ"ל (לעיל הערה 4), עמ' 40–42.

55 ראו למשל: דב' יג 5; טו 5; כו 16–17; כז 9–10; כח 1. הביטוי החוזר 'אֲשֶׁר אֶנְכִי מִצְוֶה אֶתְכֶם [או: מִצְוֶיךָ] הַיּוֹם' מדגיש כי החוקים והמצוות, ואיתם הדרישה לשמוע בקול ה', ניתנו במדבר מפי משה. אותו רעיון מופיע גם ביהו' כב 2; מל"ב יח 12; יר' ז 22–23; יא 4.

56 על מעמד הברית בשמ"א יב ראו: D. J. McCarthy, *Treaty and Covenant: A Study in Form in the Ancient Oriental Documents and the Old Testament*, Rome 1978, pp. 213–221.

57 כל הבדל רעיוני בין החיבור הצפוני לחיבור הדוטרונומיסטי צריך להיבחן לנוכח העלילה, שמא הוא נגזר מהתפתחות הגיונית של תוכן הסיפורים. למשל רעיון ריכוז הפולחן, שאינו מופיע כלל בחיבור הצפוני ולעומת זאת מאפיין את החיבור הדוטרונומיסטי (רופא [לעיל הערה 18], עמ' 18–20), אינו עומד במבחן הביקורת: החיבור הצפוני נעוץ בתקופה שלפני

שתי אסכולות – האחת קדומה מספר דברים ומהחיבור הדויטרונומיסטי, והיא לא דרשה מן העם שמירה על מצוות וחוקים כתובים, אלא הטיפה לעבודת ה' ולשמוע בקול ה' באופן כללי (החיבור הצפוני); השנייה, מאוחרת ממנה, קשרה את הדרישה לשמוע בקול ה' לשמירת חוקים ומצוות מוגדרים (החיבור הדויטרונומיסטי).

יציאת מצרים והבאת ישראל לארץ

בחיבור הצפוני יציאת מצרים והכניסה לארץ הן היסודות לברית בין אלוהים לישראל. אלוהים הוציא את בני ישראל ממצרים והביאם לארץ, ובשל חסדיו אלה ישראל צריכים לעובדו. כאשר הם אינם עובדים אותו, הם כפויי טובה. רעיון זה חוזר ביהו' כד; שופ' ב 1–3; ו 8–10; י 11–14; שמ"א י 18–19; יב 6–15 – כל אלה יחידות בחיבור הצפוני הכוללות נאומים היסטוריוסופיים. לעומת זאת בספרות הדויטרונומיסטית אזכורי יציאת מצרים מופיעים בשני הקשרים בלבד: בציוני זמן⁵⁸ או בפסקיות לזווי המשמשות כתיאור לישראל או לאלוהים (אשר הוציאך ממצרים).⁵⁹ הקשר בין אלוהים לישראל בחיבור הדויטרונומיסטי מבוסס קודם כול על התגלות האל לעמו ועל החוקים והמצוות שניתנו לו (מל"ב יז 13–16), ואילו אירועי יציאת מצרים נמצאים במקום השני.⁶⁰ זוהי תפיסה שונה בתכלית של יציאת מצרים ומעמדה התיאולוגי.

כיבוש ירושלים, ועל כן מצד תוכן העלילה לא צפוי שיופיע בו עקרון ריכוז הפולחן. לכן הבהל רעיוני זה אינו תורם כשלעצמו להוכחת קיומם של שני חיבורים שונים.

58 שמ"א ז 6; מל"א ו 1; ח 9, 16, 21, 53; מל"ב כא 15.

59 שמ"ב ז 23; מל"א ח 51; ט 9; (יב 28 – העגל); מל"ב יז 7, 36.

60 בספר דברים שכיח ביסוס הברית על התגלות ה' ועל מתן מצוות וחוקים לישראל; ביסוס הברית על יציאת מצרים מופיע במידה פחותה בספר דברים. ביטויים לחשיבות העליונה של ההתגלות ומתן המצוות כיסוד לברית לעומת יציאת מצרים ראו למשל: דב' ד 33–40; ה 1–5, 18–29; יא 7. תמונה זו תואמת היטב את תיאוריית החיבור האפרתי של רופא, שלפיה החיבור הצפוני התחבר ראשון, אחריו ספר דברים, ולבסוף התחברה ההיסטוריה הדויטרונומיסטית. ראו: רופא (לעיל הערה 18), עמ' 24–25. במילים אחרות, צפויה השפעה רעיונית וסגנונית מן החיבור הצפוני על ספר דברים וההיסטוריה הדויטרונומיסטית.

הזעקה/צעקה

לאורך ספר שופטים ועקת בני ישראל מניעה את ה' להושיעם.⁶¹ גיוונים במוטיב הזעקה בחיבור הצפוני מבטאים התפתחות קוהרנטית של העלילה. בשופ' ג ועקת בני ישראל מביאה לשליחת מושיע מאת ה' (עתניאל, אהוד).⁶² שליחת השופט המושיע היא מענה ה' על זעקת העם, כלומר הישועה היא מאת ה' ביד המושיע.⁶³ בשופ' ו 7 הזעקה מובילה לתוכחת הנביא, והיא תחילתו של משבר בין העם הזועק, שאינו שומר את הברית, ובין אלוהים המושיע, שסבלנותו הולכת ופוקעת.⁶⁴ בשופ' י 10–16 המשבר מגיע לשיאו – בתגובה על הזעקה ה' מכריז כי לא יוסיף להושיע את העם: 'לִכֵּן לֹא אוֹסִיף לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם. לְכוּ וְזַעְקוּ אֶל הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בְּחַרְתֶּם בָּם' (שם 13–14). בהתאם לכך בפעם הבאה שהעם זועק, הוא אינו זועק ישירות לה', אלא מבקש משמואל לזעוק בשמו: 'וַיֹּאמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל שְׁמוּאֵל אֵל תַּחַרְשׁ מִמֶּנּוּ מִזַּעַק אֵל ה' אֱלֹהֵינוּ וַיִּשְׁעֵנוּ מִיַּד פְּלִשְׁתִּים' (שם"א ז 8). אכן שמואל שומע אל העם, וה' נענה לזעקתו: 'וַיִּזְעַק שְׁמוּאֵל אֵל ה' בְּעַד יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲנֵהוּ ה'' (שם 9). ה' נענה לזעקה מפי שמואל

61 הזעקה המניעה את אלוהים לישועה קיימת גם בתורה – שם' ב 23; במ' כ 16; דב' כו 7 – אך היא מאפיינת במיוחד את החיבור הצפוני. בחיבור הצפוני הזעקה שכיחה במיוחד ברובד העריכה. ראו: יהו' כד 7; שופ' ג 9, 15; ד 3, 6, 7; י 10, 12, 14; שם"א ז 8, 9; ח 18; יב 8, 10. הזעקה לה' אינה מופיעה כלל בספר מלכים.

62 אומנם סביר כי עתניאל הוא תוספת מאוחרת לספר שופטים, אך כך או כך הוא משתלב בתמה המתפתחת.

63 יש לציין כי לכל אורך ספר שופטים רק בסיפור אהוד המעבר מהזעקה לשליחת המושיע קוהרנטי, חלק, ללא כל חספוס או רמז להתערבות עריכה (ג 15). בסיפור עתניאל התחביר של הפסוק מעיד על מאמץ מיוחד, משני, לשיבוץ הזעקה בסמיכות לשליחת עתניאל (ג 9). גם ביתר ההיקריות של מוטיב הזעקה בספר שופטים ניכרת פעילות עריכה המחברת בין הזעקה לשליחת המושיע, ואין מעבר ישיר וקוהרנטי ביניהם. בסיפור דבורה לא נאמר שאלוהים שלח את דבורה או את ברק להושיע את ישראל כתגובה ישירה על זעקת העם (ד 3), אלא לאחר הזעקה מתחיל ההיצג של סיפור דבורה, ואת הקשר בין הזעקה לשליחת המושיע משלימים הקוראים בדמיונם. בסיפור גדעון, לאחר הזעקה (ו 6, 7) מופיעה תוכחת הנביא כתגובה על הזעקה, ואילו סיפור הישועה עצמו אינו תגובה מיידית עליה. גם אם נוציאה את תוכחת הנביא (כתוספת עריכה), הרצף שנותר דומה לזה שבסיפור דבורה: זעקה ולאחריה סיפור גדעון והמלאך; הקוראים משלימים בדמיונם את הקשר בין הזעקה ובין סיפור הישועה. לפני סיפור יפתח מופיעה הזעקה רק בתוספת העריכה של שופ' י 10–16, וגם כאן ישועת יפתח אינה תגובה ישירה על הזעקה. לפני סיפור שמשון אין זעקה.

64 פרולוב (לעיל הערה 42), עמ' 191.

(וַיַּעֲנֵהוּ) ולא לזעקת העם. התעלמות ה' מזעקת העם צפויה להמשך גם בעתיד, כפי שמוהיר שמואל במפורש כאשר הוא מציג את הרעות שיבואו על העם בעקבות דרישתו למלך: 'וַיַּעֲקֹתֶם בַּיּוֹם הַהוּא מִלְפָּנַי מִלְכְּכֶם אֲשֶׁר בְּחַרְתֶּם לָכֶם וְלֹא יַעֲנֶה ה' אֶתְכֶם בַּיּוֹם הַהוּא' (שם ח 18). זוהי הפעם האחרונה שבה מוזכרת זעקת העם לה' בספרי נביאים ראשונים.

קשרים ליחידות אחרות

הדוגמאות שהבאתי לעיל מלמדות על קשרים מכוונים ומתוכננים בין תוכחת הנביא ובין יחידות אחרות בעלות אופי עריכתי בספר שופטים ובשמ"א א–יב. בשל קוצר היריעה לא ניתן להציג במאמר זה את רשת הקשרים וההתפתחות הרעיונית של כלל החיבור הצפוני. עם זאת על מנת להדגים את הקשר בין תוכחת הנביא ליחידות אחרות אציג כמקרה מבחן את שופ' י 10–16 (להלן: תוכחת ה').

הדמיון הרעיוני והסגנוני בין שופ' ו 7–10 לשופ' י 10–16 לא נעלם מעיני החוקרים.⁶⁵ בין נקודות הדמיון אציין את פתיחת היחידה בזעקת בני ישראל (וַיְהִי כִּי יַעֲקֹב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל ה' [ו 7]; וַיִּזְעַקוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל ה' [י 10]); פתיחת התוכחה עצמה בפנייה אל כל העם (וַיֹּאמֶר לָהֶם כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל [ו 8]; וַיֹּאמֶר ה' אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל [י 11]); ביסוס התוכחה על סקירה היסטורית; פירוט חסדי האל והצגת העם ככפוי טובה; האשמת העם בעבודת אלוהים אחרים; מיקום היחידה בין תיאור סבלות העם מפני משעבדיהם (מדן/ עמון) ובין בחירת המושיע (גדעון/יפתח). מן הצד הסגנוני-הלשוני יש לציין

65 ראו למשל: ברני (לעיל הערה 13), עמ' 295; מור (לעיל הערה 15), עמ' 278; קויפמן (לעיל הערה 14), עמ' 215; מ' ענבר, יהושע וברית שכם: יהושע כד א–כח, ירושלים תשנ"ט, עמ' 93; שלום-גיא (לעיל הערה 48), עמ' 97–100. מסקנתה של שלום-גיא, לאחר שפירטה את הדמיון וגם את ההבדלים בין היחידות, היא: 'טיב קווי הדמיון והיקפם, וכן טיב קווי השוני, אין בהם כדי ללמד על זיקה ישירה בין י 10–16 ובין שתי התוכחות הקודמות [ב 5–1 ו 7–10], אלא [...] על שייכותן של שלוש המסורות לאותה אסכולה ספרותית-רעיונית' (שם, עמ' 101). שלום-גיא ביססה את מסקנתה זו על שוני בין היחידות, כגון הבדלים בין הדוברים בכל תוכחה (מלאך ה', נביא, ה' עצמו) ותגובת העם השונה בכל יחידה. אולם היא לא הסבירה מדוע לדעתה הבדלים אלה, שאינם יוצרים סתירות פנימיות ואינם פוגמים בקוהרנטיות, אינם יכולים להיות תוצר של אדם אחד. גם מסקנתו של חיות לוקה בחיסרון דומה. ראו: חיות (לעיל הערה 48), עמ' 227.

את הכינוי 'אַמְרֵי לְיוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ (ו' 10; י' 11) ואת השימוש בה"א מוספת בצורת ויקטול (hé paragomicum), 'וְאוֹשִׁיעָה' (י' 12).

הדמיון בין תוכחת הנביא לבין תוכחת ה' ניכר גם בדרכי העריכה של היחידה בהקשרה. בתוכחת ה', כמו בתוכחת הנביא, משתקפת היכרות של הסיפור הבא (יפתח). העורך־המחבר של תוכחת ה' הכיר את סיפור יפתח והתייחס אליו, אך בסיפור יפתח אין מודעות לקיומה של תוכחת ה'. יפתח הוא השופט היחיד שלא מסופר עליו שנבחר על ידי ה' להושיע את ישראל; הוא נבחר על ידי בני אדם בשל כישוריו כמנהיג וכגיבור חיל.⁶⁶ סיומה של תוכחת ה' הוא הסבר לבחירה יוצאת הדופן ביפתח שלא על ידי ה': בסוף היחידה ה' מכריז 'לֹא אוֹסִיף לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם' (י' 13), ואף שהעם חוזר לעובדו, תגובת ה' היא 'וְתִקְצַר נַפְשׁוֹ בְּעַמְלֵי יִשְׂרָאֵל' (שם 16). נראה כי המחבר־העורך שהוסיף את תוכחת ה' ידע שביחידה הבאה חסר יסוד שליחת המושיע על ידי ה', ועיצב את היחידה בהתאם לכך – ה' לא בחר ביפתח משום שקצרה נפשו בעמל ישראל, והוא לא פעל באופן ישיר להצילם כפי שעשה עם השופטים האחרים. עם זאת סיפור תוכחת ה' משאיר בסופו אפשרות לתיקון. חזרת העם בתשובה וסימו המעורפל של הסיפור, המותיר את הקוראים תוהים (האם ה' יסלח לעם? האם ישוב ויושיעם?), משאירים פתח לתיאור דמותו של יפתח בכל זאת כשופט שפועל בשם ה'. ייתכן שהעורך עיצב זאת במכוון, על מנת להתאים את תוכחת ה' לתיאור שמופיע בהמשך סיפור יפתח – 'וְתָהִי עַל יַפְתָּח רוּחַ ה' (יא 29).

בשתי התוכחות ניכר עניין בהיסטוריה; הן מבוססות על תיאור חסדי ה' לעמו בעבר (סקירה היסטורית), וכך מתבררת כפיות הטובה של העם כלפי ה' בהווה. ייתכן שעניינו של העורך בסקירות היסטוריות הוא שהביא אותו לשבץ את התוכחות דווקא במקומותיהן. לכל אורך ספר שופטים יש רק שתי סקירות היסטוריות בתוך סיפורי ישועה: הראשונה בדברי גדעון למלאך ה' (ו' 13) והשנייה בדיאלוג בין יפתח למלך בני עמון.⁶⁷ נראה כי לא מקרה הוא שדווקא לפני כל אחד משני סיפורי ישועה אלו נוספה יחידה הכוללת סקירה היסטורית, ובשתי הסקירות מסר זהה – כפיות הטובה של ישראל. העורך־המחבר הוסיף את הסקירות ההיסטוריות שלו לפני הסקירות המופיעות בסיפורים שהיו

66 סוג'ין (לעיל הערה 5), עמ' 205–206.

67 ענבר ערך רשימה של סקירות היסטוריות במקרא וכלל בה את שופ' ו' 13. מסיבה כלשהי נאזמו של יפתח הושמט מרשימה מקיפה זו. ראו: ענבר (לעיל הערה 65), עמ' 93.

לפניו, ובכך הבטיח את עליונות תפיסתו התיאולוגית-ההיסטורית בתודעת הקוראים.

לסיום, זהותו של הדובר היא אחד ההבדלים המרכזיים בין תוכחת הנביא לבין סיפור תוכחת ה', ושוני זה מצביע לדעתי דווקא על תכנון ומחשבה של עורך-מחבר אחד ולא על שני מחברים שונים מאותה אסכולה.⁶⁸ הגיוון בזהות הדובר הוא כלי רטורי רב עוצמה, המחזק את המסר החוזר בשתי התוכחות ומפתח אותו. התוכחה שנשא הנביא לא הביאה לתוצאה הרצויה, והעם המשיך לעבוד אלוהים אחרים; על כן בפעם הבאה התוכחה לעם נמסרת מפי ה' בכבודו ובעצמו. זוהי התפתחות משמעותית בעלילה, ובהתאם לכך המסר של התוכחה השנייה נחרץ וקשה יותר: 'לֹא אוֹסִיף לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם' (י 13). המסר העוצמתי אכן גורם לעם להגיב בהתאם: 'וַיִּסְרוּ אֶת אֱלֹהֵי הַנֶּגֶר מִקִּרְבָּם וַיַּעֲבְדוּ אֶת ה'' (שם 16), אך החזרה לעבודת ה' כבר אינה מבטיחה לעם את סליחת ה', והקוראים נשארים במתח באשר לאופן שבו המשבר בין ה' לעמו יסתיים. מתח זה מגיע לסיומו במעמד הברית בנאום שמואל (שמ"א יב).⁶⁹

סיכום

הפרשנות המודרנית לתוכחת הנביא וההצעות לזיהוי מחברה מדגימות את חובת הזהירות של חוקרי מקרא בקבלת הנחות מוקדמות בעת בחינת טקסט מקראי. אומנם אין עוררין על כך שתוכחת הנביא, שופ' ו 7–10, היא תוספת עריכה, מאוחרת מסיפור דבורה ומסיפור גדעון. אולם ההסכמה הרחבה בקרב חוקרים בייחוס יחידה זו לעורך דויטרונומיסטי ללא בחינה נוספת, או, לאחר בחינה קרובה יותר, ליד מאוחרת במיוחד, גובעת במידה רבה ממחויבות לעקרונות תיאוריית ההיסטוריה הדויטרונומיסטית של נות ואינה מבוססת על ראיות מן הטקסט המקראי עצמו.

קשריה הסגנוניים והרעיוניים של תוכחת הנביא ליחידות אחרות בעלות אופי עריכתי בחיבור הצפוני המשוער מחד גיסא וההבדלים בין יחידות

68 בניגוד לשלום-גיא (לעיל הערה 48).

69 אין בכך כדי לקבוע אם היחידה מבוססת על מקור קדום או שהיא יצירה מקורית של המחבר-העורך. יש בתוכחת ה' סימנים המעידים על מעורבות של יותר מיד אחת ביחידה, אולם ניתוח מעמיק של מבנה היחידה ומרכיביה אינו מעניינו של מאמר זה.

אלה ובין רובד העריכה של החיבור הדויטרנומיסטי מאידך גיסא מחזקים את השערת החיבור הצפוני ומעמידים אותה כחלופה ראויה לתיאוריית ההיסטוריה הדויטרנומיסטית של נות וממשיכיו. יש להסביר הן את הדמיון ללשון הדויטרנומיסטית והן את הייחוד הלשוני בתהליך התהוות החיבור הדויטרנומיסטי: החיבור הצפוני התחבר לפני ספר דברים והחיבור הדויטרנומיסטי והשפיע עליהם. לפיכך יש שימושי לשון ומאפיינים סגנוניים משותפים לשני החיבורים, אך בחינה מדוקדקת שלהם, ללא הנחות מוקדמות, מעלה באופן עקיב כי כיוון ההשפעה הוא מן החיבור הצפוני לספר דברים ולחיבור הדויטרנומיסטי ולא ההפך.

שאלת מקומה של תוכחת הנביא בחיבור הצפוני היא שאלה חשובה למחקר המשך. החיבור הצפוני הוא חיבור היסטוריוגרפי שבולטת בו תפיסת ה' כאלוהי ההיסטוריה המסובב את ההתרחשויות בהתאם למעשי ישראל ועמידתם בברית. על העניין של העורך בהיסטוריה – ובהשפעת הברית על מהלך ההתרחשויות ההיסטוריות – מעיד ריבוי הסקירות ההיסטוריות ברובד העריכה של החיבור הצפוני (שופ' ב 3–5; ו 7–10; י 11–13; שמ"א יב 8–12). מנגד המסורות והמקורות ששימשו את העורך בחיבורו עוסקים בנושאים של הנהגה (ומלוכה) והקשר בין ה', השופט־מושיע והעם. על מנת להסביר את מקום תוכחת הנביא בהקשר הרחב של החיבור, יש למפות במדויק את רובד העריכה של החיבור הצפוני כולו ולחשוף את כלל מגמותיו ומטרותיו, תוך התייחסות הן לתוכן תוספות העריכה והן למגמות החיבור כולו. אולם זהו דיון החורג מגבולות מאמר זה.

גב' חגית שבתאי, המחלקה למקרא, ארכיאולוגיה והמזרח הקדום,

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, ת.ד. 653, באר שבע 8410501

hagits@post.bgu.ac.il